

УДК 821.163.41.09 Станковић Б.
821.111(73).09 Вилијамс Т.
Марија Нешић
Универзитет Сингидунум

ЈУГ КАО КУЛТУРОЛОШКИ КОНТЕКСТ У КОНСТРУИСАЊУ ЛИКОВА У ДЕЛИМА ТЕНЕСИЈА ВИЛИЈАМСА И БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

Сажетак: Анализом и поређењем културолошког контекста у делима Тенесија Вилијамса и Борисава Станковића, рад има за циљ да укаже на бројне сличности у погледу конструисања ликова. Оно што повезује два континента јесу њихови југови – и Вилијамс и Станковић долазе са југа и пишу о Југу – пишу језиком дијалеката или мањина, и то тако да се тематика њихових дела не удаљава од проблематике Југа, што је заправо и одређење књижевности Југа. Југ представља комплексан контекст у коме се рађа и израста личност и који попут гравитационе силе контролише и усмерава њено понашање, како екстерно, тако и интерно, јер стеге које споља довољно дуго и конзистентно спутавају и гуше, неминовно бивају поунутарњене, чиме се културолошки претвара у психолошки, а неретко и психопатолошки контекст. У средини која одише оријентализмом, почев од изразите сензуалности и егзотичности, преко мистичности, до настраности, нечистог и извитопереног, дијагностификованог дегенерацији ретроспективно покушавају да се утврде први симптоми и закључује се да је узрок, како би Едвард Саид (1978) рекао, биолошког карактера, чиме се у потпуности амнестира кључна улога друштва.

Кључне речи: амерички Југ, српски Југ, књижевност Југа, контекст, оријентализам, дегенерација, Тенеси Вилијамс, Борисав Станковић

1. Увод

Међусобна испреплетеност географских и историјских фактора није утицала само на формирање карактера и психе Борисава Станковића и Тенесија Вилијамса, већ је и предодредила и условила тематику и ликове њихових романа и драма. Ова два велика имена у свету књижевности, рођена у Врању и Коламбусу, местима која се налазе јужно од културних и политичких центара, уткаће у свој стваралачки опус читав културолошки контекст свог времена. Не само да ће писати карактеристичним језиком, језиком дијалеката или мањина, него се и тематика њихових дела неће удаљавати од проблематике југа, локалних особина регије, културе и карактера људи: настаће јужњачки, прототипски ликови.

Чињеница да је Југ територијално одвојен од Севера послужила је одбацивању и окарактерисавању Југа као „другог“. Оријент је помогао, тврди Едвард Саид, да се Европа и Запад дефинишу као његова супротна слика, искуство, или

личност (1978), на тај начин што је конструисан као различит, другачији од окциденталног. Запад (и Север) приписују Оријенту (и Југу) ирационалност, психолошку слабост, све оно што се везује за жену и што је у супротности са рационалним, психолошко јаким и мушким Западом. Појам Оријента је, дакле, одиграо кључну улогу у конструкцији културне неједнакости засноване на овом бинарном односу, који кроз разне књижевне, културолошке и историјске текстове појачава културне стереотипе, више измишљене но чињеничне. Стога, југ представља комплексан контекст у коме се рађа и израста личност и који попут гравитационе силе контролише и усмерава њено понашање, како екстерно, тако и интерно, јер стеге које споља довољно дуго и конзистентно делују, неминовно бивају поунутарњене, чиме се културолошки претвара у психолошки, а неретко и психопатолошки контекст.

Такво окружење погодовало је настанку „књижевности Југа“¹. Захваљујући сличним историјама, које су, поред географског одређења, одиграле кључну улогу у формирању карактеристичног културолошког контекста југа, плодног тла за развита готике, али и концепта јужњачке лепотице, може се повући паралела између тематике коју српска и америчка „јужна“ књижевност обрађују. У средини која одише оријентализмом, почев од изразите сензуалности и егзотичности, преко мистичности, до настраности, нечистог и извитопереног, дијагностификованој дегенерацији ретроспективно покушавају да се утврде први симптоми и закључује се да је узрок, како би Саид (1978) рекао, биолошког карактера, чиме се у потпуности амнестира кључна улога друштва. Анализом незаобилазног културолошког контекста, који чврсто стоји иза сваке јунакиње, а неретко и јунака, може се указати на велику сличност између Станковића и Вилијамса када се ради о њиховом приступу и обради једног од главних мотива, а то је жена и њена (пред)одређена судбина.

2. Географски положај и стереотипи

Колико год земље биле удаљене једне од других и колико год се разликовале у културном, политичком, образовном и другом систему, њихови југови више ће личити једни на друге него на севере у оквиру сопствених државних граница. Станковићева и Вилијамсова дела откривају бројне сличности између српског и америчког југа, што потврђује тезу о међусобној условљености географског положаја и развоја и формирања личности, а самим тим и друштва.

Враће се налази на раскрсници блиског Истока и балканског Запада. Иако припада балканској, српска култура није хомогена: ту, на југу, нема епског и нема јунака; ту се угнездилa лирика (Дучић 1974: 11–34), бекрије и мераклије, који не гину на бојном пољу него их, на по мало, муче и изједају севдах и дерт, дубока

¹ У историјама и теоријама књижевности наводи се да, најједноставније схваћена, књижевност Југа пише о југу, дефинисаном како географским тако и историјским фактором, но, такође додаје се да се, у ширем смислу, може тицати и искуства неког јужног писца негде другде, као и то да нити писац мора потицати с југа, нити његово дело мора бити о југу; дакле, искључује се географски фактор као такав, али тематика мора бити „јужњачка“.

чежња и животна тегоба. Ту, у Врању, у традиционалној, боље речено конзервативној, култури, са примесама спиритуално-мистичким, вечите битке које бију једнако и мушко и женско и, по правилу, никад не извојевају, јесу битке срца на пољу не ратном, већ душевном, унутрашњем, психолошком и емотивном. Неоспоран је утицај и удео источњачког, оријенталистичког, који, осим заосталог, примитивног и мистичног, скрива и нешто другачије, егзотично, сензуално, узаврело и еротско. Географска граница „Оријента“ је, каже Бакић-Хејден, подложна променама, али појам „Оријента“ је кроз историју остајао исти, а то је појам „другог“ (1998).

Ни Вилијамсов југ не заостаје у стереотипима. И тамо живе весели, гостољубиви и опуштени људи, али такође необразовани, заостали, прљави, склони инциденту, који држе до своје части и поштења и бурно реагују на увреду. За разлику од Српкиња са југа, које се описују као страствене, раскошне, сензуалне и узавреле крви, са телима бујним и засићеним свакојаком храном и ђаконијама, лишене свих брига, белкиње на југу Америке су лепотице чијем угледу и пореклу шкоди све што је прекомерно. Но, ни њих, тако умерене и аристократски васпитане, далеке од Истока и сензуалног Оријентализма, неће заобићи неминовна биолошка дегенерисаност, неизоставна и при самој помисли на српски југ.

Златановић говори о градацијском заслуживању оријенталистичке етикете, позивајући се на истраживања Бакић-Хејден о случају такозване репродукције оријентализма²:

Бакић-Хејден и Хејден објашњавају да се конструисана хијерархија може представити као скала опадајућих вредности, која иде од севера, односно запада, (означено као највиша вредност) према југу, односно истоку (означено као најнижа вредност). Све оне културе и региони који се налазе јужно или источно од „нас“ опажају се као примитивнији и конзервативнији, што представља оријентализам који се „гнезди“ у самом себи и на тај начин репродукује (Златановић 2009: 58).

Чињеница је да српски и амерички јужњаци чувају и потхрањују слику о себи као о „другачијима“, један посебан идентитет који су исписали мало сами, мало северњаци, а понајвише историја.³

3. Историјске околности и социјалне промене

Међусобна испреплетеност географских и историјских фактора предредила је и условила тематику и ликове Станковићевих и Вилијамсових романа и драма, који одишу специфичном атмосфером веродостојно пренетом из реалног или прошлог времена и простора.

² Од енгл. *nesting orientalism*.

³ Захваљујући географској, тј. просторној различитости, представљање југа као заосталог, нетолерантног, сиромашног, итд., омогућује, с друге стране, да се изгради национални идентитет сасвим супротан овим карактеристикама: ако је југ такав, онда је север земље напредан, толерантан, просветљен, модеран, те се негативне особине једног дела земље не могу везивати и за остатак. Конструирајући слику Југа на темељу негативних особина, национални идентитет се ослобађа негативне слике, јер, како следи, и сам на Југ гледа као на своју аномалију (Jansson 2003).

Нема прецизних података о години рођења Борисава Станковића; обично стоји да је то 1876, две године пре ослобођења Врања од Турака. Врање се налазило на раскрсници важних путева и управо такав положај привлачио је паше, аге и бегове, и друге отмене припаднике империје, носиоце феудално-спахијског друштвеног система, да се ту настане и изграде себи џамије, хамаме и конаке. Тако је Врање постало оријентална касаба у којој су се мешале нације, класе и вере. Освајачи су се временом одомаћили, а домаћини се некако стопили са њима усвојивши од њих неке навике и обичаје. Када су 1878. године Турци, укључујући и њихов привилеговани слој, били приморани да напусте Врање, за њима се руше и бришу сви њихови симболи. Турско је почело да нестаје. Спласнула је и моћ силних чорбација, јер су им, поред одузетих права, имања и раскошне куће откупљивали и, чешће, разграбљивали њихове чивчије и надничари, или дојучерашњи сељаци. Ту, на очи збуњеног и немоћног староврањанског света, који је одустајао од парница и права и повлачио се желећи да, упркос материјалном пропадању, сачува углед и господство кријући се иза преосталог вањског сјаја куће или одлазећи за помоћ и утеху у Турску, стварао се нови друштвени поредак. Њега су чинили занатлије и трговци, сељаци, они који су се обогатили на разне начине. Нови људи, нова власт, пољубљали су темеље патријархалног света, наметнули ослобођеном Врању нове друштвене односе, нове обичаје, вредности и схватања, и променили начин живота.

Дубоко жалећи за старим, не прихватајући ново, Борисав Станковић ће тај судар 19. и 20. века, од 1878. до 1910. године, кроз појединачне трагедије, личне удесе, трагања, хтења и неостварења, приказати у својим делима, ослобађајући их чисто регионалног карактера и удахњујући им свевременско и општељудско значење. Иако искрено и отворено привржен прошлом, „пустом турском“, изнеће и другу, мрачну страну патријархалног друштва, која је поробљавала немоћну индивидуу и гушила сваки уздах слободе. То вековно таложење потискиваног, немогућност изражавања, а камоли реализације, довело је и до генетске дегенерације, биолошког пропадања старог, хаџијског света, које ни свежа сељачка крв неће моћи да заустави.

Тенеси Вилијамс рођен је 1911. године, време које не обележавају толико бурна дешавања колико знатне последице догађаја са средине и краја претходног века. Толико дуго одржање плантажа са истрајним робовласничким системом, скупо су морали да плате не само аристократски заговорници биолошке „бело-црне“ неједнакости, већ читава Америка, а нарочито Југ, јер прича о њему, грађена деценијама унапред на легендама о плантажама и стереотипима о имућним и моћним робовласницима и белим јужњачким лепотицама, с једне, и потлаченим, израбљиваним, неправним робовима и оданим црним слугама, с друге стране морала је постати мит. Деценијски економски, привредни и политички раскол између индустријског, капиталистичког Севера и пољопривредног, робовласничког Југа ескалирао је 1861. године у оружани сукоб двеју неравноправних снага: Уније и Конфедерације. Четворогодишњи Грађански рат, завршен неминовном предајом војске Конфедерације снагама Севера, дао

је простор низу реформи и променио земљу и у економском и у демографском погледу, што ће се нарочито испољити на економски и материјално опустошеном Југу. Политички утицај богатих и економски јаких плантажера спласнуо је 1863. када су сви Афроамериканци добили слободу, иако ће још дуго имати подређену улогу у друштвеном и привредном животу земље. Нова пространства слободна за насељавање и експлоатацију довела су и до прилива сиромашног становништва, као и до ширења капиталистичке привреде. Све у свему, стресна атмосфера која је доминирала јужним државама, а била изазвана ратом, задржавањем војске и многобројним наметнутим променама, које су утицале на свакодневни живот, а самим тим и постепено доводиле до промене система вредности, оставиће трајне последице на психу људи и на питање идентитета и након 1877, која се често узима као година окончања Реконструкције, па чак и након 1890-их. Осећај несхваћености, болест, физичко, вербално, па и друштвено злостављање, смрт – спречаваће индивидуу да препозна себе као део заједнице; или ће пак, у потрази за сопственим идентитетом, индивидуу изгубити своју личност и стопити се са гомилом.

4. Утицај на књижевност

Географске одлике и историјске околности одређеног периода рефлектују се на лично искуство, а самим тим и на књижевност. Када се каже „књижевност Југа“ мисли се, пре свега, на амерички Југ, који је изнедрио многе велике писце и многа светски призната књижевна дела. На српском југу, број прозаиста и дела веома је ограничен; чини се да се ту много више прича, казује, (усмено) приповеда, него записује. Иако је тако, опет се, захваљујући сличним историјама, може повући паралела између тематике коју српска и америчка „јужна“ књижевност обрађују.

Када се ради о Станковићевим и Вилијамсовим делима, намећу се две веома битне сличности, обе незаобилазне и при самом помену књижевности (америчког) Југа, јер су, на неки начин, његова творевина и власништво. Међутим, иако је писао пре Вилијамса, Станковић је, под утицајем свог историјског и културног предања, сведочења савременика и оног што је сам видео, у своја дела унео и једно и друго. Реч је о готици и јужњачкој лепоти.

4.1. Готика

У књижевности готика, која је свој врхунац доживела 1790-их година, представља жанр препознатљив по елементима морбидног, нездравог, болесног, лудог, изопаченог, развратног, мистериозног и страхотног (и у физичком и у психолошком смислу), некакве дегенерације, изрођености, пропадања, труљења. Ликови који се појављују својим уверењима и понашањем подривају успостављене друштвене норме, моралне принципе и религијске конвенције. Типично место дешавања радње су рушевине средњовековних зграда, замкови,

манастири у готском стилу, са мрачним скривеним пролазима (Стаменковић 2008: 10–16). Јужњачка готика је поджанр готике који се везује искључиво за Америку. Одликује се истим карактеристикама као жанр из којег је поникао, с тим што се везује само за ову географску област. Разоткрива психу људи, али и позадину свих друштвених институција. Готово су неизоставни гротескно узнемирујући, неприхваћени, несхваћени, другачији, они који се не уклапају у друштвени шаблон, било по раси, вери, култури, положају, изгледу или менталном склопу. Честе су легенде о плантажама и модерним наследницима аристократских плантажера, који своје наслеђе морају да укалупе у нове културне токове, који одишу или још увек снажним конзервативизмом или претераним, извештаченим либерализмом.

Кроз дела Тенесија Вилијамса провлаче се разни елементи готике, најчешће указујући на разне врсте отуђења и поремећаје, било менталне било друштвене, на модерном Југу. Гротескна је код њега врло често жена, на којој се огледају сви ужаси аморалног света. Наиме, управо је друштво то које превапитава жену и претвара је у изопачену, душевно поремећену наказу, тоталну инверзију некадашње јужњачке лепотице.

С друге стране, у делима Борисава Станковића позадина готског је религијска: то јесу одбачени и неприхваћени, маргинализовани, поремећени и застрашујући, али њих околина истовремено доживљава и као божјаке, па их и задиркује, али и сажалева, и бежи од њих, али им се и клања. Такође, место на коме их затичемо је углавном гробље, или страћаре и рупе уз реку. Али њихови животи нису увек у толикој мери критика друштвених, културних, политичких институција, колико су одраз нечег неминовног, некакве судбине. Код женских ликова и појединих мушких, чији живот пратимо скоро од рођења па до симболичке смрти (тренутка када свака промена или преокрет постају немогући), осећа се утицај старог патријархата, а последице, од којих је најстрашније лудило као производ непомирљивих конфликта крви и канона, видљиве су у промени физичког изгледа, када некадашња лепотица добија готске црте и остаје само сенка оне надалеко чувене јужњачке лепоте.

4.2. Јужњачка лепотица⁴

Мотив који је код двојице писаца одиграо велику улогу приликом стварања женских ликова јесте њихова лепота. Ако су заосталост и конзервативизам прва негативна слика која се наметне при самој помисли на југ, онда је прва и најјача позитивна асоцијација несвакидашња лепота жене (Станковић 2014: 517), која као да је предодређивала судбину жене, додуше не сасвим идентично на америчком и српском југу, али свакако са подједнако трагичним исходом.

Колико је снажан *southern belle* концепт говори чињеница да је немогуће говорити о америчком југу, а не споменути тај савршени склад између лепоте и скромности, шарма и префињености, који је постао његов симбол. Па ипак, говоримо о концепту који представља само конструкцију која је настала, била

⁴ Од енглеског *southern belle*.

подржавана и промовисана кроз књижевност, који заправо никада реално није ни постојао, и да се тек касније свесно почео из књижевности пресликавати на реалан свет и проналазити у друштву, и то у толикој мери да, упркос упорном негирању постојања *southern belle*, жена на југу је још упорнија у томе да се представи као таква, заборављајући притом све своје личне циљеве и жеље и бескомпромисно се прилагођавајући овом идеализованом моделу. Иако називана *лепотицом*, девојка то није ни морала бити у правом смислу те речи, јер се инсистирало на управо већ споменутом складу, тако да су и мање лепе девојке, уколико су имале других, „стечених“, особина, могле да се назову лепотицама (Станковић 2014: 517). Те друге особине подразумевале су извесна усвојена правила понашања. Жена је морала у једном тренутку да се романтизује, али је у том процесу остала ипак плитка, јер важније је било створити „кокету“ која ће остављати утисак праве даме, идеал коме се од малена тежило. Инсистирало се на изградњи и очувању достојанства, уз максималну женственост. Али *southern belle* није смела бити физички привлачна, јер то једноставно не би приличило и не би одговарало њеној чистој, неисквареној, невиној природи. Лепота долази од дамског понашања и врло високог моралног карактера, а то је довољно да девојка буде фасцинантна и привуче много просаца, што је, у суштини, и био циљ ове вештачки створене слике.

Но, временом ће се *southern belle* концепт променити. Наиме, инсистирање на традиционалном моралу, пристojности, поштењу и невиности и ускраћивање права на испољавање еротичности, као и негирање сексуалне жеље и забрана сексуалног искуства, наићи ће на осуду. Учена да себе види и другима се представља као лепи објекат, *southern belle* запоставља развој осталих, важнијих, аспеката своје личности који ће јој бити више него потребни једном када буде напустила стаклено звоно под које је друштво угурало и ушушкало, и када буде схватила да постоји још нешто осим освајања мушкарца. Као последица превелике жеље и труда да се допадне, жена је несвесно постала жртва моралног патријархалног система. Иронично, у одређеном тренутку на челу тог система нашли су се разуздани мушкарци, којима та честитост свакако није ишла на руку. Сексуална слобода која ће наступити у првим деценијама 20. века, избациће на површину вековима потискивани либидо коме ће се тешко одолевати и који ће увелико пољуљати традиционалну слику о невиним и часним јужњачким лепотицама, и довести чак и до хиперсексуалности (Станковић 2014: 517).

Другачију слику жене тог периода откривају Станковићева дела. Патријархат је био на врхунцу и док се чинило да су његове стеге довољно снажне, да је жена у потпуности подређена, потчињена и контролисана, у наизглед учмалој касаби, усковитлао се ерос. Лепота жене, додатно истакнута еросом, одржаће се и овде вековима, чак до данашњих дана, захваљујући књижевности, и то пре свега, ако не и искључиво, делима Борисава Станковића: „еротика и чулност управо овде улазе на велика врата у српску књижевност“ (Раичевић и Ераковић 2011: 379). Радо су и с поносом Враћанке прихватиле непревазиђени за-

нос Станковићевих јунакиња, пројектовале на себе и понашале се као да су оне саме опеване, али истина је и да је Станковић своје ликове, и мушке и женске, градио на основу стварних особа:

За разлику од америчког југа, на српском југу лепота није била само конструкција, а и, што је још битније, била је управо само то – лепота, не манири ни држање, не понашање, не образовање ни префињеност, већ само она небрушена, сива физичка лепота. Док је на америчком југу код жена све морало бити одмерено и умерено, на српском југу се претеривало у свему: у храни, пићу, купању, сањарењу, уживању, са јединим циљем – да се удовољи себи. (Станковић 2014: 517–518)

Неиживљена страст и женских и мушких, чини се никад задовољене чежње и жудње, телесна глад, засањани, а никада досањани снови, заједно са урођеним осећајем за лепоту и смислом за уживање, нагоном и потребом за мераком, бацају их у вечити севдах и жал, у исто време болни и слатки, за нечим чега никада није било, нити има наде да ће бити. Жена се повлачила у себе, са свом том набреклом снагом, суочавајући се са вековима наслеђиваним, поунутарњеним вредностима, које нису праштале природни нагон. Тиме се и сукоб између друштва и индивидуе настављао унутар саме индивидуе, између наметнутог и инстинктивног, а нагони окретали ка аутоеротичности, која није пролазила некажњено. Управо та лепота и та потискивана страст, које нагињу више ка Истоку, ка оријенталном, егзотичном, топлом и сензуалном (Златановић 2009), као и изостанак реализације, остварења најскривенијих жеља, који су проузроковали посебна психолошка стања и нарочите душевне драме, психичке потресе и ломове, чинили су да се јужњаци разликују од осталих својих сународника. Занимљиво је да се у истом том патријархату безнадежно не копрца само жена. Самим тим, насиље, чак оно симболичко, и највише симболичко, спроводи се једнако и над женом и над мушкарцем, како би се њихова еротичност потчинила и уништила, јер прети да озбиљно пољуља конструкцију патријархалне тамнице, и како би се побуњеници, који су се усудили да се поведу за нагоном, казнили тако што би били осујећени у својој одмазди и што би им се досудила доживотна пасивност.

За разлику од америчког југа, који је у једном тренутку почео да жену не вреднује само као *southern belle*, конзервативни југ Србије, коме је битно одржати макар привидно моралност и честитост, није дочекао слободно испољавање сексуалности. Али је, међутим, и те како потенцирана лепота, и то захваљујући управо Станковићу (Златановић 2009), који је умешно, до најситнијих детаља, зашао у психу жене, и човека уопште, а онда сасвим префињено, а опет не губећи нимало на страсти, пожуди и врелини, описао сваки, и најмањи, покрет жене, таман тако и толико да еротика не пређе у порнографију. Врањанке су читале о својој природној, физичкој, несносној лепоти, о сопственој узаврелој крви, да би се, поистоветивши се са описаним, ослобађале и биле храбрије у томе што осећају: постајале су самоувереније, истицале дугу бујну косу, груди, кукове, намештале заносан поглед, уживајући у свему томе, јер су знале да

не пролазе незапажено. Али, све то било је далеко од америчке хиперсексуалности: заогрнуто страхом од осуде околине, заробљено, потискивано и усмерено ка унутра, ка аутоеротицизму.

5. Утицај на конструисање ликова

Менталитет типичан за југ одликује се духовном узнемирености, дубоким осећањима, варварским нагонима и необузданим страстима, укореним паганским обичајима и неписаним народним законима. Код Станковића и Вилијамса, Ерос, у патријархалном друштву неприхватљив, води право у дегенерисаност, без могућности за продужење здраве људске расе: „Човек се роди, живи... Упропасте га, и ни оком да се погледа; целог века ради и ринта, ни реч да му се не каже. И још душа му није ни за цркву, ни за гробље, за опело. Живи, дише, а они га сахрањују“ (Станковић 1974: 134).

Станковић је, свесно повлађујући читаоцу, понудио објашњење одакле Софки нечиста крв – она се с колена на колени преносила генерацијама. Лазаревић не преиспитује могућност пишчевог намерног посматрања проблема кроз очи друштва, већ прихвата да је Софка од предака наследила нечисту и „распусну“ крв и да су те њене „абнормалне страсти“ и „демонске жуди“ нешто што је морало доћи (Станковић 1974: 361–362).⁵ Да ли се заиста у прецима може наћи узрок за Софкину „топлу и страшћу усијану пут“ (Станковић 1974: 362) или је ипак Софкин унутрашњи конфликт и борба са самом собом заправо борба са културом и њеним наслеђем? Самосвесна индивидуа којом управљају закони тела и душе супротставља се патријархално васпитаној девојци која је усвојила обрасце понашања доминантне културе и коју контролише колективни ум. Врло млада улази у битку са патријархатом: иако прихвата себе као ефенди Митину Софку, не покорава се другим представницима система, не узмиче, не склања поглед (Станковић 1974: 42). И не само то: биће толико своја да се супротстави бесрамној продаји и каже „не“ патријархату – оцу-продавцу, свекру-купцу и традицији снохачества, као и традицији где током свадбене пијанке сви мушкарци постају једно мушко, а све жене једна жена. Ђоровић описује:

По Станковићеву опису свадбене пијанке сељаци излазе као суров, бесан елеменат путеног инстинкта. Растурени дуже времена по планинама и пашњацима они се навраћају кућама само о великим празницима и нарочитим приликама, као што је свадба, па онда, чим се опију пићем и јелом и састану са женским, губе не само све обзире стида, реда, доличности, него чак и рода и доба. ‘Сви мушки претварају се у једног мушког, све женске такође опет у једну општу женску. Ни старо, ни младо, жена, снаја, стрина, ујна или какав род. Само се знало за мушко и за женско, и онда једна мешавина: стискање, штимање, јурење око куће и крљање.’ Сав тај свет изгледа као омамљен крвљу и нагонима, распојасан у мо-

⁵ О дегенеризацији која се у 19. веку доводила у везу са фактором наследности, а коју дефинише Фуко, пише Панић-Мараш у *Ненормално нормални* Божји људи, стр. 94.

ралу и несвикао да се суздржава, верујући и радећи тако, као да је живот сведен на саме физиолошке функције. (Станковић 1974: 367)

Од самог рођења приметне су латентно присутне колективне забране, како их Новица Петковић назива, а са сваком новом етапом у животу само се повећава њихов интензитет. Понашање, пре свега жена:

[...] редовно и потпуно зависи од многих а строгих колективних забрана и ограничења; зависи од способности, од спремности да управо са тим забранама саобразе своје чулне нагоне и емоционалне побуде, своје жеље и одлуке. Ко није кадар да постигне минималну саобразност, да успостави извесну равнотежу између личног, пре свега чулно-чувственог живота и наметнутих прописа, тај се или распамећује или бива прогнан дуж социокултурне лествице вредности све до њенога дна. (Петковић 1988: 6)

До које мере индивидуа може бити обезличена говори сам наслов једне Борине приповетке, *Покојникова жена*, која се састоји од четири дела, а име главног женског лика се не спомиње све до другог, иако цело прво поглавље говори о њој. Аница обилази гроб свог мужа за кога су је удала браћа, јеца, грца, кука и нариче, не толико због мужа, колико због себе. Када се исплаче, понамести одећу и мараму, ухвати сина за руку и крене кући, улицама које врве од света, она уплашена хода брзо, све уза зид, а „снага као набрекла. Хаљине јој тесне. А осећа како јој се прса шире, отимају се из тесног количета, излазе напоље, виде се...“ (Станковић 1974: 230). Одједном постаје свесна тога, оглашава се поунутарњена култура: Аница сагиње главу од стида и навлачи мараму још више, а посебно када дође до Итине касапнице, пред којом је Ита, њена несуђена љубав.

Пре но што је постала нечија жена и била позната по мужу, Аницу нико „није звао њеним именом већ ‘сестра на Рибинчики“ (Станковић 1974: 236). На сам дан свадбе, гости и младожења били су полупијани, а њихово понашање и изглед трпезе нису личили на пристојно весеље, онако како је редно: „сви они изгледали су једнаки, равни, као нека ноћна браћа“ (Станковић 1974: 242). Пешикан-Љуштановић објашњава:

Ово обесвећење обреда, у којем се слуте обест, насиље и раскалашност, наговештава и мотивише онај дубоки стид, ужас и осећање упрљаности, који обележавају Аничин однос према свим телесним аспектима њеног брака. Управо то осећање упрљаности [...] не дозвољава Аници да се касније, као удовица, уда за Иту. На први поглед, ово је мотивисано аутодеструктивним поштовањем неписаног закона по којем је она трајно обавезна да поштује првог мужа, да буде „покојникова жена“, али, суштински, Аничино одбијање Итине просидбе проистиче из осећања злоупотребљености и упрљаности које је обележило њен први контакт са мушкарцем. (Пешикан-Љуштановић 2012: 459)

Аница није имала право на избор о чему сведоче модрице и изломљено тело након прве брачне ноћи. И попут великих зидова око куће и старог ораха, разгранатог и сувог (Станковић 1974: 248), тако се и муж надвијао над Аницом, тако цела култура на југу „све под собом покрива, држи“. „Па и кад је умро,

опет је она и даље била његова“ (Станковић 1974: 255). Слобода у оваквој култури, а пре свега слобода испољавања осећања и удовољавања нагонима, има рђаво значење, јер представља опасност по устаљени морални ред.

Јунакиње доживљавају видљив друштвено-културни пад, али и емотивни, душевни пад, пропадање и пропаст. „[Ш]то је култура старија, истанчанија а затворенија, што је гушћа мрежа колективних прописа у које је људски живот стегнут, утолико је више на њеноме дну суманутих и распамећених, кажњених и изопштених“, закључује Петковић (Петковић 1988: 16).

Као и Станковићу, и Вилијамсу је интригантно како се човек, поред спољашњег, носи са унутрашњим светом. Фрагментација љубави на којој инсистира пуританска култура води до сексуалне хистерије, која је у бити егзистенцијална хистерија, а фрустрација води до самодеструктивности. Трагајући за сопственим идентитетом и самоостварењем, индивидуа прелази из једне крајности у другу, не успевајући да помири завађене стране, успостави равнотежу и оствари целовитост. У патријархалном свету Станковића и Вилијамса очеви на олтар приносе дете као жртву зарад својих виших, умишљених циљева: „Тата, постојало је време када си могао да ме спасеш, да си ме пустио да се удам за момка који је још увек био млад и неискварен, али уместо тога ти си га отерао, [...] покушао си да ме натераш да се удам за педесетогодишњу врећу пара од које си ти желео нешто да извучеш“ (Вилијамс 2003: 62). Наметнути грех, намерно никада демистификован, доживљава се као проклетство или воља судбине, а заправо је јарам патријархалног друштва. Отац, лицемерни демагог, јужњачки тиранин популиста, реформиста који се здушно залаже за искорењивање зла, и друштвеног и политичког, одлучио је у име патријархата да је Хевенли била сувише млада, а њен изабраник сувише неподобан за њу, и да је једино решење операција, којом је из девојке извађена младост. И док девојка постаје „сасушена, хладна, празна, као старица“ без деце (Вилијамс: 2003: 64, 65), од младића, и сваког код кога се уочи потенцијал за љубав, прави се бескућник (75). Хевенли касно постаје довољно неустрашива да се супротстави свом оцу, али не и да одбаци неприкосновену послушност. Тиме је млада здрава девојка претворена у психичког и духовног инвалида који, након што је онеспособљен од стране оца, сада има једино њега као протетичко помагало на које је приморана да се ослони.

Деструктивни утицај друштва на појединца, чија природа одбија да се асимилује и прихвати да постане део нечег корумпираног, лицемерног и бруталног, манифестује се у најгорем облику као прогон човека из сопственог живота: кастрација за Ченса не представља толико казну колико чин који ће га некако изједначити са Хевенли. Али више нема жене која може да подари нови живот, а међу мушкарцима они који су способни да воле су кастрирани.

Пошто се не одриче ни природе ни културе, Бланш Дибуа као представник традиције постаје и њена жртва. Стални унутрашњи сукоб између Ја и не-Ја, између анималне природе и морално прихватљивог привида, довели су је до емоционалне и менталне нестабилности, које из ситуације у ситуацију расту.

Синовање је последњи ударац који Бланш прима, као трагична жртва необуздане сексуалне глади, својих предака и своје, али, пре свега као неко ко није успео да прихвати примитивни део себе. Из света самонаметнутих илузија, живе смрти на коју се навикла, где су је само чежње, фрустрације и анксиозност неизменично подсећале на стварност, Бланш накратко бива гост реалности, да би из тог шокантног и најдеградирајућег искуства заронила дубље но икад у свет илузија, још чвршће се држећи за *southern belle* идеал. Као производ старог Југа, када на сцену ступи нови Југ, она се, благо речено, неће снаћи. Њено понашање умногоне подсећа на правила, или, боље речено, слободу, новог света, али она не жели да се одрекне старог наметнутог идентитета (Вилијамс 2002: 52). Тај идентитет је представљао идеал, мозаик фино уклопљених женских особина, који је требало сваку жену да препоручи, али у новом свету он је само празна конструкција смешних, застарелих врлина и принципа. Тако Бланш бива растрзана између два Југа, старог и новог, као неко ко не припада ни једном ни другом. Кенет Тајнан закључује: „Када је, коначно, склоњена у душевну болницу, требало би да осетимо да један део цивилизације одлази с њом“ (Тупан 2009: 3).

5. Закључак

У стваралачком периоду Борисава Станковића и Тенесија Вилијамса српски и амерички Југ имају доста додирних тачака. Док су се Срби ослободили Турака, Американци су лишили себе робовласништва. Промене које су уследиле као последица тога биле су великих размера: од прилива новог становништва, наглог сиромашења богатих, још бржег богаћења сиромашних, преко рушења старог и формирања новог система вредности и животних навика, до преиспитивања сопственог бивствовања и трагањем за личним Ја. Дефинисање појма Оријента као „другог“, ирационалног, психолошки слабог, заосталог, и у директној супротности са свиме иза чега стоји Запад, односно Север, допринело је креирању националног идентитета, лишеног сваке негативне карактеристике која се везује за Југ. Таква бинарна подељеност, додатно подстакнута географским границама, довешће до стварања културне неједнакости и до тога да се на Југ може гледати као на један посебан културолошки контекст. Различитост и неприхваћеност воде до општег прихватања стереотипа, чак и од стране оних на које се ти стереотипи односе, и то до те мере да притисак који довољно дуго утиче споља неприметно бива поунутарњен, па се културолошки контекст претаче у психолошки, а врло често и психопатолошки контекст.

Станковићева и Вилијамсова дела, која припадају књижевности Југа, без обзира на све разлике у политичком, образовном и другом смислу, откривају бројне подударности између српског и америчког југа, што потврђује тезу о међусобној условљености географског положаја и развоја и формирања личности, а самим тим и друштва. Културолошки контекст југа, на коме двојица

писаца граде своје јунаке, указује на велику сличност у приступу и обради једног од њихових главних мотива: жене и њеног развоја од јужњачке лепотице до готски извитоперене приказе. Кроз своје ликове Станковић и Вилијамс износе на површину оно најскривеније, потиснуто од стране патријархата, забранама и правилима, који теже да овладају сваким природним нагоном. Чулност, сирове страсти и еротичност могу се промолити једино у самоћи, као краткотрајни бег у слободу, између четири зида која штите од спољног света у коме би свако испољавање природног било осуђено и кажњено. Најпре као последица друштвених норми, а потом и као последица дубоко поунутарњених конфликта, долази до сублимације нереализованих жеља и инхибирања могућности самоостварења, чиме дегенерисаност постаје неминовна. И као што су Југ и све што он симболизује проглашени за аномалију у односу на Север, тако се и узрок дегенерације приписује биолошком карактеру, а не друштвеном контексту.

Литература

- Бакић-Хејден, М. (1998). Репродукција оријентализма – пример бивше Југославије. *Филозофија и друштво*, бр. 14, стр. 101–118.
- Вилијамс, Т. (2003). *Слашка ишница младости*, NNK International, Београд.
- Вилијамс, Т. (2002). *Трамвај звани Жеља*, NNK International, Београд.
- Дучић, Ј. (1974). Борисав Станковић. У Б. Станковић (1974). *Стари дани / Божји људи, Сабрана дела Борисава Станковића, Књига прва*, (11–34). Просвета, Београд.
- Златановић, С. (2009). *Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стравежње, дискурси и праксе*, Етнографски институт САНУ, Београд. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-0861/2009/0350-08610901051Z.pdf>
- Jansson, D.R. (2003). *Internal orientalism in America: W.J. Cash's The Mind of the South and the spatial construction of American national identity*. *Political Geography* 22 (2003) 293–316. DOI:10.1016/s0962-6298(02)00098-7
- Мекалерс, К. (1950). *Reflections in a Golden Eye*. Introduction by Tennessee Williams. New York: Bantam, (viii-xii).
- Раичевић, Г., Ераковић, Р. (2011). Феномен кризе идентитета у српском роману 19. и 20. века, *Славистичка ревија*, бр. 59, стр. 373–383.
- Панић-Мараш, Ј. (2009). *Ненормално нормални Божји људи*. Крагујевац, Наслеђе, 14/2, 83–96.
- Петковић, Н. (1988). „Софкин силазак о склопу и значењу *Нечисте крви*“, у *Два српска романа, у Антологија српске књижевности*. Извор: www.ask.rs
- Пешикан-Љуштановић, Љ. (2012). *Борисав Станковић – Између традиције и модерности*, у *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, стр. 431–463. http://www.maticasrpska.org.rs/casopisi/knjizevnost_60-3.pdf
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York, Random House. https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf

- Станковић, Б. (1974). *Баба-Стана, у Из мога краја, Књижа друга*. Просвета, Београд.
- Станковић, Б. (1974). *Нечиста крв, у Нечиста крв, Књижа трећа*, Просвета, Београд.
- Станковић, Б. (1974). *Покојникова жена, у Стари дани / Божји људи, Књижа прва*, Просвета, Београд.
- Стаменковић, Д. (2008). *Provincialism, Gothic, Grotesque: Davies's Fifth Business and McCullers's The Heart is a Lonely Hunter*, Master's Thesis, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy.
- Станковић, М. (2014). Маргинализација на српском и америчком југу: предуслов или пресуда за преступ женских ликова у делима Борисава Станковића и Тенесија Вилијамса. У: В. Лопичић и Б. Мишић (2014). *Језик, књижевности, маргинализација, Књижевна истраживања: зборник радова* (517–527). Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Тунан, К. (2009). У *Introduction*, у *Modern Critical Interpretations: Tennessee Williams's A Streetcar Named Desire*.

Marija Nešić

THE SOUTH AS A CULTURAL CONTEXT IN CONSTRUCTING CHARACTERS IN THE WORKS OF TENNESSEE WILLIAMS AND BORISAV STANKOVIĆ

Summary

By analysing and comparing the cultural context in the works of Tennessee Williams and Borisav Stanković, the author points to a number of similarities in the construction of their characters. What connects the two continents is their South – both writers come from the South and write about the South; they write in a dialect and their themes focus on problems of the South, characteristics which define the literature of the South. The South represents a complex context in which one is born and raised and which, like gravitational force, controls and directs both external and internal behaviours. The South restrains and suffocates one long enough that its features inevitably become internalised. Cultural context morphs into psychological context, and often even psychopathological context. In an environment that exudes orientalism, which ranges from expressive sensuality and exoticism, to mysticism, perversion, to something impure and distorted, society attempts to retrospectively identify the first symptoms of diagnosed degeneration, concluding that its cause is, as Edward Said (1978) ironically noted, of biological character and, thus, completely amnestying itself from the key role it played.

mnesic@singidunum.ac.rs